

Piotr Cybula

Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie
Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

**O EWOLUCJI ZASAD ODPOWIEDZIALNOŚCI
ORGANIZATORA TURYSTYKI
Z TYTUŁU NIETYKONANIA LUB NIENALEŻYTEGO
WYKONANIA UMOWY O IMPREZĘ TURYSTYCZNĄ**

Streszczenie: Podstawowe przepisy regulujące odpowiedzialność organizatora turystyki za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy o imprezę turystyczną zostały zamieszczone w ustawie o usługach turystycznych (tekst jednolity: Dz. U. 2004, nr 223, poz. 2268 z późn. zm.). Ich obecne brzmienie różni się w sposób dość istotny od regulacji tej problematyki w pierwotnym tekście ustawy. Zmiana podyktowana była koniecznością prawidłowej implementacji w tym zakresie dyrektywy 90/314 w sprawie zorganizowanych podróży, wakacji i wycieczek (Dz. Urz. L 158 z dnia 23 czerwca 1990 r.). W artykule autor przedstawia zasady odpowiedzialności organizatora turystyki z tytułu tej odpowiedzialności, wskazując, iż odpowiedzialność ta jest surowsza, niż wymaga tego dyrektywa 90/314.

Słowa kluczowe: prawo turystyczne, ustawa o usługach turystycznych, dyrektywa 90/314, odpowiedzialność, organizator turystyki.

1. Wstęp

Uczestnictwo w wyjazdach turystycznych, poza niewątpliwymi i niekwestionowanymi walorami, niesie jednak zawsze pewne ryzyko. Odnosi się ono tak do sfery dóbr osobistych (np. życia, zdrowia), jak i majątkowych (np. kradzież bagażu). Aby ograniczyć to ryzyko, turyści sięgają po różne środki. Zaliczyć też do nich należy korzystanie z usług specjalistycznych podmiotów zajmujących się organizacją wyjazdów. W przypadku organizacji imprez turystycznych są to organizatorzy turystyki¹. Udział organizatorów turystyki może być jednak również źródłem dodatkowych zagrożeń dla konsumenta. Z problematyką tą immanentnie związana jest kwestia odpowiedzialności kontraktowej. Zagadnienie odpowiedzialności organizatora turystyki z tytułu niewykonania lub nienależytego wykonania umowy o imprezę turystyczną od wielu lat jest przedmiotem sporego zainteresowania autorów poruszających tematykę umowy o imprezę turystyczną (nazywanej też umową o podróż). Można

¹ Zob. J. Raciborski, *Ochrona konsumenta usług turystycznych w zakresie ubezpieczeń obowiązkowych i dobrowolnych*, [w:] B. Gnela (red.), *Ochrona konsumenta usług finansowych. Wybrane zagadnienia prawne*, Warszawa 2007, s. 235.

nawet powiedzieć, że jest ono w tym zakresie centralnym obszarem badawczym². Podobnie rzecz przedstawia się z orzecnictwem sądowym. Publikowane orzeczenia dotyczące tej problematyki (niestety, nieliczne i pochodzące w większości sprzed 1989 r.³) skupione są na tym zagadnieniu⁴. Mając na uwadze praktyczne znaczenie tej materii, dziwić to nie może. Co więcej, należy przypuszczać, że w niedalekim czasie wzorem innych krajów zainteresowanie to zostanie jeszcze zdynamizowane⁵.

W tym zakresie ostatnio największe zainteresowanie wzbudza problematyka dopuszczalności przyznania klientowi zadośćuczynienia za szkodę niemajątkową powstałą na skutek niewykonania lub nienależytego wykonania umowy. Na ten temat napisano już wiele⁶, z pewnością jednak toczyć się będzie dalsza dyskusja. Mimo już ponad 10-letniego obowiązywania ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych⁷ (dalej: u.u.t.), dotychczas w literaturze stosunkowo niewiele uwagi poświęcono – mimo dość istotnych zmian normatywnych – samym zasadom, na których opierała się i opiera się odpowiedzialność organizatora turystyki z tytułu niewykonania lub nienależytego wykonania tej umowy. Zasady odpowiedzialności to reguły, które decydują o tym, komu należy przypisać odpowiedzialność za zdarzenie

² W literaturze polskiej problematyce tej wiele prac poświęcił zwłaszcza M. Nesterowicz; zob. M. Nesterowicz, *Odpowiedzialność cywilna biur podróży*, Warszawa 1974; tenże, [w:] J. Rajski (red.), *System prawa prywatnego*, t. VII, *Prawo zobowiązań. Część szczegółowa*, Warszawa 2004, s. 771 i n.; tenże, *Odpowiedzialność biura podróży za osoby trzecie*, [w:] M. Pyziak-Szafnicka (red.), *Odpowiedzialność cywilna. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Adama Szpunara*, Kraków 2004, s. 367 i n.; zob. także M.A. Zachariasiewicz, *Odpowiedzialność biur podróży za jakość świadczonych usług*, *Acta Universitatis Wratislaviensis, Przegląd Prawa i Administracji* 1975, nr 6, s. 189 i n.; J. Luzak, K. Osajda, *Odpowiedzialność za zmarnowany urlop w prawie polskim*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2005, z. 2, s. 305 i n.; M. Ciemiński, *Naprawienie uszczerbku polegającego na utraconej przyjemności z podróży*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2005, z. 2, s. 355 i n.; I. Kuska-Żak, *Odpowiedzialność organizatora turystyki z tytułu niewykonania lub nienależytego wykonania umowy o imprezę turystyczną*, [w:] P. Cybula, J. Raciborski (red.), *Turystyka a prawo. Aktualne problemy legislacyjne i konstrukcyjne*, Sucha Beskidzka–Kraków 2008, s. 123 i n.; N. Żytkiewicz, *Ograniczenie odpowiedzialności organizatora turystyki z tytułu niewykonania lub nienależytego wykonania umowy o imprezę turystyczną na podstawie umowy międzynarodowej*, [w:] P. Cybula, J. Raciborski (red.), *Turystyka a prawo...*, s. 139 i n.; K. Sondel, *Problematyka wycieczek fakultatywnych a cywilnoprawna odpowiedzialność organizatora turystyki względem klienta*, [w:] P. Cybula, J. Raciborski (red.), *Turystyka a prawo...*, s. 175 i n.; M. Kolasiński, *Mechanizmy zapewniające realny wymiar odpowiedzialności odszkodowawczej biur podróży w prawie polskim w świetle standardów wspólnotowych*, [w:] P. Cybula, J. Raciborski (red.), *Turystyka a prawo...*, s. 246 i n.

³ Pomijam tu liczne już orzeczenia Sądu Ochrony Konkurencji i Konsumentów w zakresie abstrakcyjnej kontroli wzorców umownych stosowanych przez organizatorów turystyki.

⁴ Zob. zwłaszcza orzeczenie SN z 6 lipca 1966 r., I CR134/64, OSP 1967, nr 7-8, poz. 183; wyrok SN z 28 marca 1968 r., I CR 64/68, PUG 1969, nr 4, s. 137; orzeczenie SN z 25 marca 1977 r., VI CR90-77, OSPiKA 1978, poz. 200; uchwała SN z 25 lutego 1986 r., CZP 2/86, „Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych” (dalej: OSPiKA) 1986, z. 6, poz. 113.

⁵ W Europie najbogatsze orzecznictwo i literatura w tym zakresie istnieje w Niemczech; zob. np. P. Kaller, *Reiserecht*, München 2005, s. 83 i n.; E. Führich, *Reiserecht*, Heidelberg 2005, s. 154 i n.

⁶ Zob. m.in. J. Luzak, K. Osajda, wyd. cyt., s. 305 i n.; M. Ciemiński, wyd. cyt., s. 355 i n.; I. Kuska-Żak, wyd. cyt., s. 123 i n.

⁷ Tekst jednolity: Dz. U. 2004, nr 223, poz. 2268 ze zm.

powodujące szkodę⁸. Ich rolą w tym przypadku jest wyjaśnienie sensu społecznego oraz mechanizmu działania przepisów, według których odpowiedzialność za szkodę obciąża organizatora turystyki, a nie inny podmiot prawa⁹. Problematyce tej warto przyjrzeć się bliżej, zwłaszcza z uwagi na zapowiadane prace legislacyjne, którym powinna towarzyszyć ocena wcześniej przyjętych rozwiązań. Zmiany dotychczas wprowadzane nie były poprzedzone szerszą dyskusją, a były dyktowane tempem prac legislacyjnych związanych z dostosowaniem do *acquis communautaire*. Wskazane zmiany zapowiadane są zarówno ze strony Departamentu Turystyki Ministerstwa Sportu i Turystyki, jak i ze strony Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego. Dnia 31 marca 2009 r. na stronie internetowej Ministerstwa Sportu i Turystyki został opublikowany projekt nowelizacji ustawy o usługach turystycznych i kodeksu wykroczeń, który przewiduje wprowadzenie pewnych zmian również w zakresie odpowiedzialności organizatorów turystyki z tytułu niewykonania lub nienależytego wykonania umowy o imprezę turystyczną. Komisja natomiast rozważa wprowadzenie umowy o podróż (o imprezę turystyczną) do kodeksu cywilnego¹⁰. W ramach komisji działa również zespół problemowy ochrony konsumenta w kodeksie cywilnym, zajmujący się także problematyką umowy o podróż¹¹.

Pojęcie organizatora turystyki, o którym mowa w tytule niniejszego artykułu, zostało wprowadzone do języka prawnego dopiero mocą ustawy o usługach turystycznych. Oznacza to tym samym, że poza określonym tytułem pracy pozostaje problematyka odpowiedzialności „biura podróży” przed wejściem w życie tej ustawy, kiedy nie istniały przepisy szczególne w omawianym zakresie. W tym czasie bardzo ważną rolę odegrało orzecznictwo, zwłaszcza Sądu Najwyższego, oraz doktryna. Przyjmowano wówczas najczęściej, że umowa o podróż jest umową mieszaną¹². Przy takim założeniu zwracano uwagę, że nie można wskazać jednej ogólnej zasady odpowiedzialności biura podróży. W zależności bowiem od rodzaju naruszonego obowiązku, dowód zwalniający biuro podróży może przedstawiać się różnie; raz jest to odpowiedzialność oparta na zasadzie winy, innym razem odpowiedzialność obiektywna, niezależna od winy¹³. Z drugiej strony zwracano uwagę, że w praktyce sądy często korzystały z instytucji rękojmi za wady fizyczne, nie wypowiadając się wyraźnie za przyjętą dla tej umowy kwalifikacją prawną¹⁴.

⁸ Zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2005, s. 81.

⁹ Zob. W. Czachórski, *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 1998, s. 145.

¹⁰ Zob. zwłaszcza projekt regulacji przygotowany ostatnio na zlecenie KKPC przez M. Nesterowicza, M. Nesterowicz, *Projekt regulacji umowy o podróż w kodeksie cywilnym*, [w:] P. Cybula, J. Raciborski (red.), *Turystyka a prawo...*, s. 41 i n. Zob. także wcześniej opracowany przez KKPC projekt regulacji umowy o podróż jako nowego typu umowy nazwanej w k.c. opublikowany [w:] KPP 1999, z. 1, s. 185-187.

¹¹ Zob. P. Cybula, *Jak uregulować umowę o podróż*, „Rynek Podróży” 2008, nr 10, s. 40 i n.

¹² Szerzej: P. Cybula, *Charakter prawny umowy o imprezę turystyczną*, [w:] P. Cybula, J. Raciborski (red.), *Turystyka a prawo...*, s. 108 i n.

¹³ Tak M. Nesterowicz, *Odpowiedzialność cywilna...*, s. 126.

¹⁴ Wniosek ten wynika z przeprowadzonych przez J. Raciborskiego badań akt sądowych; zob. J. Raciborski, *Kierunki orzecznictwa sądowego w sporach klientów z biurami podróży na tle umowy o podróż*, „Palestra” 1988, nr 6, s. 10 i n.

2. Zasada odpowiedzialności organizatora w dyrektywie 90/314

W związku z procesem dostosowania prawa polskiego do prawa wspólnotowego, ustawodawca polski stanął przed problemem implementacji do prawa polskiego dyrektywy 90/314 EWG w sprawie zorganizowanych podróży, wakacji i wycieczek¹⁵ (dalej: dyrektywa 90/314). W dyrektywie w sposób jednolity określono reguły, na jakich opiera się odpowiedzialność organizatora imprez turystycznych.

Zgodnie z jej art. 5, ust. 1, państwa członkowskie powinny podjąć niezbędne kroki w celu zapewnienia odpowiedzialności organizatora i/lub punktu sprzedaży detalicznej wobec konsumenta za właściwe wykonanie zobowiązań wynikających z umowy, niezależnie od tego, czy obowiązki te mają być wykonane przez organizatora i/lub punkt sprzedaży detalicznej, czy usługodawcę, co nie narusza uprawnień organizatora i/lub punktu sprzedaży detalicznej w stosunku do tych usługodawców. Wprowadzenie tego przepisu motywowane było przede wszystkim chęcią zapobieżenia wystąpieniu sytuacji, gdy organizator uchyla się od odpowiedzialności z uwagi na działanie lub zaniechanie „niezależnego” usługodawcy¹⁶.

Zgodnie z art. 5 ust. 2 dyrektywy, w odniesieniu do szkody wyrządzonej konsumentowi w wyniku niewykonania lub nienależytego wykonania umowy, państwa członkowskie powinny podjąć niezbędne kroki w celu zagwarantowania odpowiedzialności organizatora i/lub punktu sprzedaży detalicznej, chyba że niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy nie wynika ani z ich winy, ani z winy innego usługodawcy, a jest wynikiem:

- po pierwsze, zaniezań (*failures*), które ujawnią się w trakcie wykonywania umowy, spowodowanych przez konsumenta¹⁷;
- po drugie, takich zaniezań (*failures*), które spowodowane są przez stronę trzecią, niezwiązaną ze świadczeniem usług objętych umową, i których nie można było przewidzieć lub uniknąć;
- po trzecie, braków spowodowanych siłą wyższą¹⁸ lub zdarzeniem, którego organizator i/lub punkt sprzedaży detalicznej lub usługodawca, nawet zachowując należyłą staranność, nie mógł przewidzieć lub¹⁹ im zapobiec²⁰.

¹⁵ Dz. Urz. L 158 z dnia 23 czerwca 1990 r.

¹⁶ Zob. G. Howells, T. Wilhelmsson, *EC Consumer Law*, Brookfield USA, Singapore, Sydney 1997, s. 242.

¹⁷ Nie chodzi tu tylko o zanieżania noszące znamiona winy; odmiennie: E. Łętowska, *Europejskie prawo umów konsumenckich*, Warszawa 2004, s. 336; też, *Prawo umów konsumenckich*, Warszawa 2002, s. 492.

¹⁸ Rozumianej jako niezwykle i nieprzewidziane okoliczności niezależne od strony, która się na nie powołuje i których konsekwencji mimo zachowania należytej staranności nie można było uniknąć, z wyłączeniem sprzedania większej niż dostępne liczby miejsc (art. 5 ust. 2 w zw. z art. 4 ust. 6 lit. b ii).

¹⁹ Mamy tu do czynienia z alternatywą zwykłą; zob. A. Saggerson, *Travel: Law and Litigation*, Welwyn Garden City 2004, s. 164.

²⁰ Zob. M. Nesterowicz, *Odpowiedzialność biura...*, s. 376; W. Górski, *Z problematyki prawnej turystyki zagranicznej*, [w:] A. Smoczyńska, *Polskie prawo prywatne w dobie przemian. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Jerzemu Młynarczykowi*, Gdańsk 2005, s. 82.

Mamy tu więc do czynienia, jak wyżej wskazano, z jednolitym zakresem odpowiedzialności, bez „blankietowego” odsyłania do zakresów odpowiedzialności realizatorów poszczególnych świadczeń²¹.

Pewne wątpliwości powstają w związku z określeniem zasady, na jakiej oparta została w powyższych przepisach odpowiedzialność organizatora. Wykładnia tej regulacji bowiem może iść w dwu kierunkach, co potwierdza jej wdrożenie do ustawodawstw poszczególnych państw członkowskich²². Według pierwszego, dominującego stanowiska, mimo odwołania się do określenia „wina” jest to odpowiedzialność oparta na zasadzie ryzyka, z uwagi na możliwe podstawy wyłączenia tej odpowiedzialności²³. Zgodnie z konkurencyjnym poglądem, mamy tu do czynienia – biorąc pod uwagę odniesienie się w pierwszej części art. 5 ust. 2 dyrektywy do pojęcia „winy” – z odpowiedzialnością opartą na zasadzie winy, a dalsza część tego przepisu wskazuje, że występuje tu domniemanie winy. Wniosek taki wydaje się uzasadniony także w świetle preambuły dyrektywy²⁴, gdzie jeszcze wyraźniej odwołano się do tej zasady: „organizator [...] powinien ponosić odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną konsumentowi z tytułu niewykonania lub niewłaściwego wykonania umowy, chyba że wadliwe wykonanie umowy nie wynika z jego winy ani z winy innego usługodawcy”. Za tym stanowiskiem może przemawiać też teza wyroku niemieckiego Federalnego Sądu Najwyższego (BGH) z 9 września 2004 r. W orzeczeniu tym BGH przyjął, że wykładnia §651f ust. 1 BGB zgodna z dyrektywą prowadzi do wniosku, że zwolnienie organizatora podróży z ciężaru dowodu nie wymaga spełnienia surowszych przesłanek niż wykazanie braku zawinienia zgodnie z §276 BGB²⁵.

²¹ Tak E. Łętowska, *Europejskie prawo...*, s. 332; por. G. Howells, T. Wilhelmsson, wyd. cyt., s. 244.

²² Zob. G. Howells, T. Wilhelmsson, wyd. cyt., s. 244 i cyt. tam literaturę; H. Schulte-Nölke, L. Meyer-Schwickerath, *Package Travel Directive (90/314)*, [w:] H. Schulte-Nölke we współpracy z Ch. Twigg-Flesner i M. Ebers (red.), *EC Consumer Law Compendium—Comparative Analysis*, February 2008, http://ec.europa.eu/consumers/rights/docs/consumer_law_compendium_comparative_analysis_en_final.pdf, s. 321 i n.; K. Tonner, *Liability according to the EU Package Tours Directive and National Implementation. Recent Cases of the UK Court of Appeal and the German Bundesgerichtshof*, „International Travel Law Journal” 2005, z. 4, s. 203 i n.

²³ Zob. np. G. Howells, T. Wilhelmsson, wyd. cyt., s. 244.

²⁴ Tamże, s. 244.

²⁵ „Die richtlinienkonforme Auslegung des §651f Abs. 1 BGB ergibt, dass für den Entlastungsbe-
weis des Reiseveranstalters keine strengeren Voraussetzungen gelten als für den Nachweis fehlenden
Verschuldens nach §276 BGB“. **Według §651f BGB: 1. Podróżny może żądać niezależnie od zmniej-**
szenia ceny lub wypowiedzenia [umowy] odszkodowania z powodu niewykonania [zobowiązania],
chyba że braki podróży wynikają z okoliczności, za które organizator podróży nie odpowiada. 2. Jeśli
podróż nie doszła do skutku lub została poważnie naruszona, podróżny może żądać odpowiedniego
odszkodowania z powodu utraconego urlopu. §276: 1. Dłużnik odpowiada za umyślne i nieumyśl-
ne zachowanie, jeśli z umowy lub szczególnej treści stosunku zobowiązaniowego, w szczególności
z udzielonej gwarancji lub przyjęcia stworzonego ryzyka, nie wynika złagodzona lub zaostrzona od-
powiedzialność. §827 i §828 stosuje się odpowiednio; zob. J. Pisuliński (współpraca P. Cybula), *Uwagi do
projektu zmiany kodeksu cywilnego w zakresie „umowy o podróż”*, niepubl., s. 6.

Ze wskazanych wyżej przesłanek zwalniających organizatora turystyki z odpowiedzialności na szczególną uwagę zasługuje ostatnia. W literaturze czasami określa się ją ogólnie jako „siła wyższa”²⁶, co – bez bliższego wyjaśnienia, biorąc pod uwagę jej możliwe desygnaty na gruncie dyrektywy 90/314 – może prowadzić do nieprawidłowego wniosku, że chodzi tu o siłę wyższą w rozumieniu, jakie przyjmuje polska doktryna prawa cywilnego w przypadku kodeksu cywilnego i innych aktów prawnych, w których to pojęcie występuje.

3. Zasada odpowiedzialności organizatora turystyki w pierwotnym tekście ustawy o usługach turystycznych

Regulacja odpowiedzialności organizatora turystyki z tytułu niewykonania lub ненаależytego wykonania umowy o imprezę turystyczną na gruncie ustawy o usługach turystycznych przeszła istotną ewolucję. U podstaw dokonywanych zmian leżała przede wszystkim konieczność dostosowania przyjętych regulacji do rezultatu, który powinien być osiągnięty w związku z implementacją dyrektywy 90/314. W literaturze pierwotne unormowanie tej problematyki oceniane było słusznie jako odbiegające od rozwiązań przewidzianych w tym akcie prawnym²⁷. Co prawda z drugiej strony zwracano uwagę, że pierwotna wersja ustawy o usługach turystycznych opierała się na założeniu, iż pozostała problematyka odpowiedzialności organizatora turystyki, której konieczność regulacji wynika z dyrektywy 90/314 (np. instytucja świadczeń zastępczych), zostanie uregulowana w odrębnym tytule w kodeksie cywilnym²⁸, to jednak okoliczności tej nie uwzględniało oficjalne stanowisko rządowe, w którym wyraźnie stwierdzono, że jest ona wdrożeniem dyrektywy 90/314 „w całości”²⁹. Analizując dokonywane zmiany, uzasadniony wydaje się wniosek, że były one wprowadzane w sposób dość „mechaniczny”³⁰, nie zawsze uwzględniają-

²⁶ Tak zwłaszcza M. Nesterowicz, który w swoich pracach podaje, że okolicznościami egzoneracyjnymi są: 1) przyczyny leżące po stronie konsumenta; 2) przyczyny leżące po stronie osób trzecich, za które biuro podróży nie odpowiada; 3) siła wyższa (M. Nesterowicz, *Dyrektywy jako środek prawny ochrony konsumenta w Unii Europejskiej*, „Państwo i Prawo” 1994, z. 3, s. 26; tenże, *Prawo turystyczne*, Warszawa 2006, s. 19; tenże, *Odpowiedzialność biura...*, s. 376).

²⁷ Zob. zwłaszcza E. Łętowska, *Prawo umów...*, s. 495 i n.; J. Gospodarek, *Prawo turystyczne w zarysie*, Bydgoszcz–Warszawa 2003, s. 225. Niektórych z krytykowanych rozwiązań bronił jednak J. Raciborski (J. Raciborski, *Usługi turystyczne. Przepisy i komentarz*, Warszawa 1999, s. 127 i n.), co do zasady godząc się jednak z oceną, iż ustawa nie jest w pełni dostosowana w omawianym zakresie do dyrektywy 90/314.

²⁸ Wskazują na to J. Raciborski (J. Raciborski, *Usługi turystyczne...*, s. 128-129), D. Ambrożuk i K. Wesołowski (D. Ambrożuk, K. Wesołowski, *Wybrane aspekty dostosowania prawa polskiego do prawa Unii Europejskiej w dziedzinie turystyki*, [w:] B. Gnela, R. Szostak (red.), *Harmonizacja polskiego prawa gospodarczego z wymogami Unii Europejskiej*, Kraków 2001, s. 74) oraz W. Górski (W. Górski, wyd. cyt., s. 75-76).

²⁹ Za M. Nesterowicz, *Usługi turystyczne*, „Państwo i Prawo” 1999, z. 12, s. 6.

³⁰ Trafnie na to zwracają uwagę D. Ambrożuk i K. Wesołowski, wskazując, iż „konieczne będą dalsze zmiany – tym razem służące nadaniu klarowności i precyzji poszczególnym przepisom” (D. Ambrożuk, K. Wesołowski, wyd. cyt., s. 92-93).

cy specyfikę instrumentu harmonizacyjnego, jakim jest dyrektywa, a także relacji ustawy o usługach turystycznych do innych aktów prawnych, zwłaszcza kodeksu cywilnego³¹.

Reżim prawny odpowiedzialności organizatora turystyki z tytułu niewykonania lub nienależytego wykonania umowy o imprezę turystyczną na gruncie pierwotnego brzmienia ustawy o usługach turystycznych wyznaczały dwa przepisy. Po pierwsze, art. 11, według którego w zakresie nieuregulowanym tą ustawą do umów z klientami zawieranych przez organizatorów turystyki i pośredników turystycznych stosuje się przepisy kodeksu cywilnego oraz inne przepisy dotyczące ochrony konsumenta. Po drugie, art. 18 ust. 1, zgodnie z którym organizator turystyki nie może w umowie lub przez inną czynność prawną wyłączyć lub ograniczyć swojej odpowiedzialności za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umów zawieranych z klientem³². Przepisy te interpretowano w ten sposób, że w zakresie zasad odpowiedzialności art. 18 ust. 1 odsyła do standardów odpowiedzialności wynikających przede wszystkim z kodeksu cywilnego³³, z tym że w przypadku dyspozytywnego charakteru tych przepisów, w stosunku do organizatorów turystyki nabierają one charakteru semiimperatywnego³⁴. Zasada ta nie miała jednak charakteru absolutnego. W ustępie drugim art. 18 przewidziano bowiem, że ograniczenie odpowiedzialności organizatora turystyki może wynikać z trzech enumeratywnie wymienionych okoliczności: po pierwsze, przepisów obowiązujących w kraju pobytu (w odniesieniu do usług świadczonych przez miejscowych usługodawców); po drugie, postanowień umów międzynarodowych; po trzecie, przepisów szczególnych. Jedynie druga z wymienionych okoliczności – jako podstawa wyłączenia odpowiedzialności organizatora – została wyraźnie przewidziana w dyrektywie 90/314. Co prawda w literaturze zajęto stanowisko, że pozostałe dwie podstawy wyłączenia odpowiedzialności można zakwalifikować jako „rozsądne ograniczenie w uzasadnionych przypadkach”, które dopuszcza dyrektywa³⁵, to jednak pogląd ten został poddany krytyce; uznano bowiem, że przesłanki tych nie można w ten sposób kwalifikować³⁶. Wprowadzenie pierwszej

³¹ Formalnie rozwiązuje tę kwestię art. 11 u.u.t., który odsyła w zakresie nieuregulowanym ustawą do umów z klientami zawieranych przez organizatorów turystyki i pośredników turystycznych do przepisów kodeksu cywilnego oraz innych przepisów dotyczących ochrony konsumenta. Abstrahując od jego wartości normatywnej, niewiele on wyjaśnia.

³² Por. E. Łętowska, *Prawo umów...*, s. 505.

³³ Por. *Funkcjonowanie ustawy o usługach turystycznych*, www.mg.gov.pl/NR/rdonlyres/28223710-60FA-456A-9916-069B9AD8B882/0/6121_dt_uslugi_tur.doc, s. 10.

³⁴ Tak J. Raciborski, *Usługi turystyczne...*, s. 127; por. E. Łętowska, *Prawo umów...*, s. 496-497; D. Ambrożuk, K. Wesołowski, wyd. cyt., s. 87.

³⁵ Tak J. Raciborski, *Usługi turystyczne...*, s. 132, wskazując nawet, iż „polska ustawa nie przewiduje innych „rozsądnych” okoliczności uzasadniających ograniczenie odpowiedzialności organizatora lub pośrednika, w związku z czym należy uznać, że jest w tym zakresie bardziej restrykcyjna niż dyrektywa”.

³⁶ W szczególności E. Łętowska wyraziła wówczas stanowisko, że „ustawa o usługach turystycznych kryterium „rozsądku” ograniczenia pomija” (E. Łętowska, *Antykonsumencki bubel*, „Rzeczpo-

z wymienionych okoliczności uzasadniano występującymi po stronie organizatora turystyki trudnościami w egzekwowaniu odpowiedzialności wobec podwykonawcy w sytuacji, gdy przepisy miejscowe takiej odpowiedzialności nie przewidują, a organizator nie jest w stanie wynegocjować w umowie z kontrahentem odpowiedzialności zaostrzonej do poziomu przyjętego w polskim prawie³⁷. W przypadku natomiast przepisów szczególnych jako przykład podawano art. 62 ust. 2 w zw. z art. 64 ustawy z dnia 15 listopada 1984 r. Prawo przewozowe³⁸, które ograniczają odpowiedzialność przewoźnika za szkodę wynikającą z opóźnionego przyjazdu lub odwołania regularnie kursującego środka transportu w sytuacji, w której szkoda wynika z winy umyślnej lub rażącego niedbalstwa przewoźnika³⁹.

Dopuszczenie ograniczenia tej odpowiedzialności ustawodawca uzależnił jednak od „wyraźnego zastrzeżenia w umowie”. W ustawie nie określono bliżej, co należy przez to określić. W związku z takim brzmieniem przepisu podniesiono zarzut, że ma on charakter blankietowy „i przez to nie gwarantuje żadnej pewności prawa”, a także że uprawnienia konsumenta mogłyby być pochodną praw konsumentów wynikających z ustawodawstw dość egzotycznych krajów⁴⁰. Z drugiej jednak strony wskazywano, że niewystarczające było odwołanie się do blankietowego ograniczenia odpowiedzialności „zgodnie z przepisami kraju pobytu”, ale konieczne było wskazanie konkretnego ograniczenia odpowiedzialności wraz ze wskazaniem zakresu tego ograniczenia⁴¹.

Art. 18 u.u.t. – z uwagi na podniesione wyżej wątpliwości – został następnie uchylony ustawą z dnia 8 grudnia 2000 r.⁴² Ostrze krytyki skierowane zostało w możliwość ograniczania odpowiedzialności z uwagi na przepisy obowiązujące w kraju pobytu oraz odwołanie się do przepisów szczególnych, co uznano – za automata krytycznie odnoszącymi się do tego rozwiązania – za sprzeczne z brzmieniem

spolita” 29 lipca 1998 r., s. C2), jednocześnie stawiając pytanie: „czy poza wszystkim z góry zakłada się, że wymagane przez dyrektywę kryterium „racjonalności” umownego ograniczenia odszkodowania towarzyszy wszystkim lokalnym przepisom, powoływanym przez polską ustawę” (E. Łętowska, *Prawo umów...*, s. 497, przyp. 1). Zob. także W. Górski, wyd. cyt., s. 81.

³⁷ Tak J. Raciborski, *Usługi turystyczne...*, s. 130.

³⁸ Tekst jednolity: Dz. U. 2000, nr 50, poz. 601, ze zm.

³⁹ Tak J. Raciborski, *Usługi turystyczne...*, s. 130-131. W wyroku z 2 grudnia 2008 r. (K 37/07, Dz. U. nr 219, poz. 1408) Trybunał Konstytucyjny orzekł, że przepis ten w części obejmującej zwrot „jeżeli szkoda wynika z winy umyślnej lub rażącego niedbalstwa przewoźnika”, jest niezgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 31 ust. 3 i art. 76 Konstytucji.

⁴⁰ E. Łętowska, *Antykonsumencki bubel...*, s. C2.

⁴¹ Tak J. Raciborski, *Usługi turystyczne...*, s. 132.

⁴² Ustawa z dnia 8 grudnia 2000 r. o zmianie ustawy o szkolnictwie wyższym, ustawy o wyższych szkołach zawodowych, ustawy o transporcie kolejowym i ustawy o usługach turystycznych oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy Prawo o ustroju sądów powszechnych i ustawy o działach administracji rządowej – w związku z dostosowaniem do prawa Unii Europejskiej. Dz. U. nr 122, poz. 1314, z późn. zm.

dyrektywy 90/314⁴³. Uchylenie tego artykułu nie spotkało się jednak z jednoznacznie pozytywnym przyjęciem. Podniesiono bowiem, że w ten sposób organizator został pozbawiony prawa regresu, co stanowi „naruszenie dyrektywy”⁴⁴. Rozwiązanie polegające na możliwości odwołania się do przepisów prawa miejscowego nie było jednak zasadne, poza wskazanymi przyczynami, z następujących powodów. Po pierwsze, w dyrektywie przewidziano możliwość „ograniczania” wysokości odszkodowania. Oznacza to, że nie przewidziała ona możliwości dalej idącego środka, jakim jest wyłączenie odpowiedzialności⁴⁵. W ustawie co prawda również wskazano, że chodzi o ograniczenie, jednakże wydaje się, że mogło ono polegać także na wyłączeniu odpowiedzialności, gdy przewidują to przepisy prawa miejscowego. Po drugie, ograniczenie odpowiedzialności tylko w przypadku, gdy usługi te były wykonywane przez miejscowych usługodawców, mogłoby spowodować – gdyby różnice w zakresie reżimów odpowiedzialności w danym przypadku były znaczne – fikcyjne zawieranie przez organizatorów turystyki umów z podmiotami, które miałyby te usługi świadczyć⁴⁶. Po trzecie, podnoszony argument, że w takiej sytuacji organizator turystyki nie ma regresu do podwykonawcy, również nie jest zasadny. Zauważyć bowiem należy, że stosunki między organizatorem turystyki a bezpośrednim usługodawcą reguluje odrębna umowa, w której strony – mając na uwadze występujące różnice – mogą uregulować inny rozkład ryzyka w takich sytuacjach⁴⁷. Po czwarte, trzeba zauważyć, że w przypadku gdy organizator sam wykonuje usługę w państwie trzecim (np. usługę hotelową), odpowiada co do zasady wobec klienta według przepisów prawa polskiego i nikt nie podnosi uwag w związku z tym, że nie może ograniczyć swej odpowiedzialności na podstawie przepisów prawa miejsco-

⁴³ Tak E. Łętowska, *Prawo umów...*, s. 496 i n.; J. Gospodarek, *Prawo turystyczne...*, s. 225. Zob. jednak M. Nesterowicz, *Odpowiedzialność biura...*, s. 378-379.

⁴⁴ Tak M. Nesterowicz, *Odpowiedzialność biura...*, s. 379. Autor ten nie wyjaśnia, co rozumie przez określenie „naruszenie dyrektywy”.

⁴⁵ Podkreśla to E. Łętowska (*Prawo umów...*, s. 496). W literaturze obcej podnosi się jednak, że odnośnie do możliwości „rozsądnego ograniczenia wysokości odszkodowania” na gruncie dyrektywy 90/314 istnieją wątpliwości w kwestii, czy dotyczy ona także podstaw odpowiedzialności organizatora, czy też tylko możliwego ograniczenia kwotowego. Wykładnia w poszczególnych krajach jest różna; zob. G. Howells, T. Wilhelmsson, wyd. cyt., s. 245.

⁴⁶ Na przykład organizator turystyki będący właścicielem hotelu tworzy w danym państwie spółkę, która wdzierzawia od organizatora przedsiębiorstwo hotelowe i zawiera z organizatorem umowę alotmentu.

⁴⁷ W. Beyer sytuację, gdy istnieje różnica w systemach prawa na niekorzyść biura podróży, przedstawiającą się tym, że w myśl prawa krajowego biuro podróży może ponosić odpowiedzialność wobec klienta w stopniu wyższym od kompensaty, jakiej może oczekiwać od swego kontrahenta zagranicznego, nazywa „stratą wynikającą właściwie *ex lege*” (W. Beyer, *Umowy w turystyce międzynarodowej (wybrane zagadnienia)*, Warszawa 1976, s. 49). W przypadku natomiast odwrotnej sytuacji, w ocenie tego autora biuro podróży powinno liczyć się z obowiązkiem wydania otrzymanej korzyści klientowi z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia (tamże, s. 50). Ten ostatni pogląd budzi jednak wątpliwości, co dostrzega już sam autor. Zob. także S. Piśko, J. Raciborski, *Wprowadzenie do ustawy o usługach turystycznych*, Warszawa 1998, s. 23.

wego. Wynika stąd, że regulacja ta *de facto* prowadziła do niesłusznej dyskryminacji organizatorów turystyki, którzy sami wykonywali usługi w stosunku do organizatorów turystyki, którzy przy ich wykonywaniu posługiwali się osobami trzecimi. Tylko ci drudzy mogli bowiem powoływać się na przepisy prawa miejscowego.

We wskazanym wyżej stanie prawnym również mieliśmy więc do czynienia z różnymi zasadami odpowiedzialności organizatora turystyki za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy. Jak już wskazano, art. 18 ust. 1 u.u.t. odsyłał do standardów odpowiedzialności przede wszystkim z kodeksu cywilnego, a te miały różny charakter – raz była to odpowiedzialność oparta na zasadzie winy, a innym razem na zasadzie ryzyka.

4. Zasada odpowiedzialności organizatora turystyki *de lege lata*

4.1. Zasada odpowiedzialności organizatora turystyki za własne działania

Zgodnie z ogólną regułą dłużnik zobowiązany jest do naprawienia szkody wynikłej z niewykonania lub nienależytego wykonania umowy, chyba że niewykonanie lub nienależyte wykonanie jest następstwem okoliczności, za które dłużnik nie odpowiada (art. 471 k.c.)⁴⁸. Jeżeli ze szczególnego przepisu ustawy albo czynności prawnej nie wynika nic innego, dłużnik odpowiedzialny jest za zachowanie należytej staranności (art. 472 k.c.). Regułą jest więc, że odpowiedzialność ta oparta jest – jak się powszechnie przyjmuje – na zasadzie domniemanej winy dłużnika. W przypadku umowy o imprezę turystyczną mamy jednak do czynienia ze szczególnym przepisem, o którym mowa w art. 472 k.c., który – jak należy przyjąć – wyłącza tę zasadę. Zgodnie z art. 11a ust. 1 u.u.t., organizator turystyki odpowiada za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy o świadczenie usług turystycznych⁴⁹, chyba że niewykonanie lub nienależyte wykonanie jest spowodowane wyłącznie jedną z trzech następujących okoliczności: po pierwsze, działaniem lub zaniechaniem klienta; po drugie, działaniem lub zaniechaniem osób trzecich, nieuczestniczących w wykonywaniu usług przewidzianych w umowie, jeżeli tych działań lub zaniechań nie można było przewidzieć ani uniknąć; po trzecie, siłą wyższą.

W literaturze nie ma zgody co do tego, na jakiej zasadzie opiera się odpowiedzialność organizatora turystyki, co jedynie częściowo wynika z rozbieżności poglądów na temat charakteru prawnego umowy o imprezę turystyczną. Istota problemu tkwi w dopuszczalności powołania się przez organizatora turystyki na przesłanki zwalniające go z odpowiedzialności, wynikające z przepisów kształtujących odpo-

⁴⁸ Por. E. Łętowska, *Prawo umów...*, s. 508.

⁴⁹ *Verba legis* przepis ten dotyczy nie tylko umów o świadczenie usług turystycznych polegających na organizowaniu imprez turystycznych (umowy o imprezę turystyczną), tak jak np. art. 14 ust. 1 ustawy o usługach turystycznych, ale każdej umowy o świadczenie usług turystycznych (czyli także gdy jej przedmiotem jest pojedyncza usługa turystyczna), ale tylko, gdy stroną tej umowy jest organizator turystyki; por. J. Luzak, K. Osajda, wyd. cyt., s. 349.

wiedzialność wykonawcy poszczególnych usług (świadczeń) składających się na imprezę turystyczną.

Według pierwszego stanowiska, wobec kategorycznego brzmienia tego przepisu należy przyjąć, że wprowadza on jednolity reżim odpowiedzialności organizatora turystyki oparty na zasadzie ryzyka⁵⁰. Ma on charakter obiektywny, przesłanką tej odpowiedzialności nie jest bowiem wina organizatora turystyki⁵¹. Odpowiedzialność ta ma charakter niezależny od podstaw oraz potencjalnych ograniczeń odpowiedzialności poszczególnych usługodawców-podwykonawców.

Zgodnie z konkurencyjnym poglądem, umowa o imprezę turystyczną jest umową złożoną z wielu świadczeń „podpadających pod różne przepisy prawne, polskie, obce i międzynarodowe. Do każdego z tych świadczeń stosować trzeba reżim prawny właściwy danemu świadczeniu [...]. W konsekwencji jeśli z art. 11a ustawy wynika odpowiedzialność biura podróży na zasadzie ryzyka, to za przewoźnika będzie odpowiadał tylko w razie jego winy (z art. 474 k.c.) bądź jako przewoźnik w razie winy własnej”⁵².

Za trafne należy uznać pierwsze stanowisko. Wynika to z następujących argumentów.

Po pierwsze, trudno uzasadnić drugi pogląd w świetle uchylecia art. 18 u.u.t., który dopuszczał możliwość ograniczenia odpowiedzialności organizatora turystyki m.in. w przypadku, gdy przewidywały to przepisy szczególne (art. 18 ust. 2 pkt 3). Abstrahując od zgodności tego rozwiązania z przepisami dyrektywy 90/314, zasadne jest przyjęcie wniosku, że skoro *de lege lata* ustawa nie zastrzega, że odpowiedzialność organizatora może być ograniczona, gdy wskazują to przepisy szczególne regulujące poszczególne usługi, a podstawa taka istniała w pierwotnym brzmieniu ustawy, to intencją ustawodawcy była rezygnacja z tej podstawy wyłączenia odpowiedzialności. W uzasadnieniu do projektu nowelizacji stwierdzono wyraźnie, że celem zmian w tym zakresie jest wprowadzenie „przepisów samodzielnie regulujących odpowiedzialność organizatora turystyki za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy na zasadach odmiennych, niż ogólna odpowiedzialność kon-

⁵⁰ Podobnie J. Raciborski, *Jak zaplanować...*, s. 123 i n. (autor ten przyjmuje jednak – mimo uchylecia art. 18 ustawy o usługach turystycznych – że „niekiedy przepisy ustawowe ograniczają odpowiedzialność za niewykonanie umowy (np. przepisy prawa przewozowego ograniczają odpowiedzialność przewoźników regularnych za opóźnienie środków transportu). W takiej sytuacji także organizator turystyki oferujący usługi objęte prawem przewozowym korzysta z ograniczenia odpowiedzialności”); J. Gospodarek, *Prawo turystyczne...*, s. 225; J. Luzak, K. Osajda, wyd. cyt., s. 336; M. Ciemiński, wyd. cyt., s. 379; D. Ambrożuk, K. Wesołowski, wyd. cyt., s. 89; *Funkcjonowanie ustawy...*, s. 15; W. Górski, wyd. cyt., s. 82.

⁵¹ Por. J. Raciborski, *Zakres obowiązkowej informacji chroniącej konsumenta usług turystycznych*, [w:] T. Burzyński (red.), *Konsument na rynku turystycznym w warunkach społeczeństwa opartego na wiedzy i informacji*, Katowice 2005, s. 111.

⁵² M. Nesterowicz, *Odpowiedzialność biura...*, s. 378, który argumentuje to tym, że „być może jest to obce literze i celowi dyrektywy, lecz dyrektywa w tym zakresie nie bierze pod uwagę specyfiki umowy o podróż, a twórcy dyrektywy nie rozpoznali złożoności problemu”.

traktowa przewidziana przepisami kodeksu cywilnego [...]. Uregulowana w nim (tj. w art. 11a; przyp. P.C.) odpowiedzialność organizatora turystyki jest reżimem szczególnym wobec art. 471 i nast. k.c.”⁵³ Tym samym nie do utrzymania jest pogląd, że w ten sposób ustawodawca uznał te przepisy za zbędne powtórzenie (*superfluum*).

Po drugie, przeciwko przyjęciu, że należy tu odwoływać się do przepisów regulujących odpowiedzialność usługodawców w ramach poszczególnych świadczeń, przemawia literalne brzmienie art. 11a u.u.t. Jego wyraźne i katerygiczne sformułowanie pozwala przyjąć, że są to jedyne przesłanki wyłączenia *ex lege* odpowiedzialności organizatora turystyki, a zatem nie jest możliwe powoływanie się na inne podstawy, przewidziane w innych przepisach.

Po trzecie, za przyjęciem tego stanowiska przemawia fakt, że ustawodawca europejski – w ramach prac nad dyrektywą 90/314 – opierał się na konwencji o umowie o podróż, w której przewidziano, iż odpowiedzialność organizatora należy ustalać na podstawie przepisów dotyczących poszczególnych usług. Z braku takiego zastrzeżenia w dyrektywie należy wnosić, że intencją również ustawodawcy europejskiego było stworzenie szczególnego (jednolitego) reżimu odpowiedzialności organizatora bez konieczności odwoływania się do przepisów dotyczących odpowiedzialności za poszczególne usługi tworzące imprezę turystyczną⁵⁴.

Po czwarte, gdyby przyjąć, że do poszczególnych usług mają zastosowanie przepisy je regulujące, powstaje zasadnicze pytanie o *ratio legis* rozwiązania przewidzianego zarówno w dyrektywie, jak i w ustawie o usługach turystycznych, a polegającego na możliwości ograniczenia odpowiedzialności organizatorów w przypadku, gdy określa to konwencja międzynarodowa regulująca dane usługi (w przypadku dyrektywy) lub umowa międzynarodowa, której stroną jest Rzeczpospolita Polska (w przypadku ustawy). Gdyby na odpowiedzialność organizatora należało patrzeć przez pryzmat przepisów regulujących poszczególne usługi, zbędne byłoby powoływanie się nie. Jeśli należałoby stosować przepisy regulujące poszczególne świadczenia, to zastosowanie znalazłyby także przepisy tych konwencji.

Po piąte, również ze względów aksjologicznych nie jest zasadne ograniczanie odpowiedzialności organizatora turystyki z uwagi na przepisy regulujące poszczególne usługi. Na imprezę turystyczną należy bowiem patrzeć jak na pewną całość, co dotyczy zwłaszcza wysokości odszkodowania. W żadnym razie – co do zasady – odszkodowanie klienta nie powinno się ograniczać do odszkodowania przyznanego w ramach niewykonania lub nienależytego wykonania poszczególnej usługi, powin-

⁵³ Uzasadnienie do projektu ustawy z dnia 8 grudnia 2000 r. o zmianie ustawy o szkolnictwie wyższym, ustawy o wyższych szkołach zawodowych, ustawy o transporcie kolejowym i ustawy o usługach turystycznych oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy Prawo o ustroju sądów powszechnych i ustawy o działach administracji rządowej – w związku z dostosowaniem do prawa Unii Europejskiej, Dz. U. nr 122, poz. 1314, druk nr 2089, <http://ks.sejm.gov.pl/proc3/opisy/2089.htm>, s. 10; zob. także *Funkcjonowanie ustawy...*, s. 12.

⁵⁴ Na jednolity reżim odpowiedzialności organizatora na gruncie dyrektywy konsekwentnie wskazuje E. Łętowska; zob. E. Łętowska, *Prawo umów...*, s. 497.

no ono bowiem być ustalane z uwzględnieniem wszystkich świadczeń składających się na umowę oraz celu imprezy turystycznej.

Pierwszą ze wskazanych przez ustawodawcę okoliczności powodujących wyłączenie odpowiedzialności organizatora turystyki z tytułu niewykonania lub nienależytego wykonania umowy jest działanie lub zaniechanie klienta. Wystąpienie tej okoliczności zwalnia organizatora turystyki od odpowiedzialności bez względu na to, czy zachowanie klienta nosiło znamiona winy⁵⁵. Ustawodawca wskazuje tu więc element obiektywny.

Drugą ze wskazanych przez ustawodawcę okoliczności powodujących wyłączenie lub ograniczenie odpowiedzialności organizatora turystyki z tytułu niewykonania lub nienależytego wykonania umowy jest działanie lub zaniechanie osób trzecich, nieuczestniczących w wykonaniu usług przewidzianych w umowie, jeżeli tych działań lub zaniechań nie można było przewidzieć ani uniknąć. Wyróżniono tu dwa ograniczenia. Po pierwsze, mogą to być tylko osoby nieuczestniczące w wykonaniu usług przewidzianych w umowie. Po drugie, chodzi tu tylko o takie działania lub zaniechania, których nie można było przewidzieć ani uniknąć⁵⁶. Przykładem takich działań może być – w pewnych przypadkach – kradzież⁵⁷. Ustawodawca nie wymaga natomiast, aby te działania lub zaniechania osób trzecich były przez nie zawinione⁵⁸.

Podobnie jak i w dyrektywie 90/314 (art. 5 ust. 2), tak i w ustawie o usługach turystycznych, trzecią okolicznością zwalniającą organizatora turystyki z odpowiedzialności za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy jest siła wyższa (*vis maior*; art. 11a ust. 3 u.u.t.). W przeciwieństwie jednak do dyrektywy, w ustawie o usługach turystycznych brak jej definicji. Nie zawiera jej także żaden akt prawny

⁵⁵ Podobnie *Funkcjonowanie ustawy...*, s. 15; J. Gospodarek, *Prawo turystyczne...*, s. 225; tenże, *Prawo w turystyce*, Warszawa 2006, s. 379. Odmienne E. Bagińska, *Teoretyczne aspekty umów konsumenckich na tle porównawczym*, [w:] M. Pazdan, W. Popiołek, E. Rott-Pietrzyk i M. Szpunar (red.), *Europeizacja prawa prywatnego*, t. I, Warszawa 2008, s. 35, która pisze, że „odpowiedzialność biura opiera się [...] na zasadzie ryzyka, a przesłanki zwalniające są zdefiniowane samodzielnie i nie mogą być interpretowane rozszerzająco (wyłączna wina klienta)”.

⁵⁶ Zob. wyrok Sądu Ochrony Konkurencji i Konsumentów (dalej: SOKiK) z 14 kwietnia 2003 r., XVII Amc 14/03; wyrok SOKiK z 12 października 2005 r., XVII Amc 65/04.

⁵⁷ Nie jest dopuszczalne wyłączenie odpowiedzialności za wszystkie kradzieże i podobne okoliczności dokonane przez osoby trzecie. Słusznie SOKiK w wyroku z 19 października 2004 r. (XVII Amc 95/03) za niedozwoloną uznał klauzulę o treści: „Biuro nie ponosi odpowiedzialności za szkody spowodowane działaniem osób trzecich takie jak kradzieże, rabunki, pożary [...]”. Warto też przytoczyć *in extenso* następujące postanowienie zakwestionowane przez SOKiK: „Nie uważa się za wady imprezy niedociągnięć [...] wyrządzonych przez osoby prawne i fizyczne nie pozostające w stosunku prawnym z [...], a także wynikających z przekroczenia granic oraz wszystkich tych, za które [...] nie może odpowiadać” (wyrok SOKiK z 4 sierpnia 2004 r., XVII Amc 40/03). Zob. także wyrok SOKiK z 24 listopada 2004 r., XVII Amc 119/03; wyrok SOKiK z 10 listopada 2005, XVII Amc 87/04.

⁵⁸ Odmienne, podobnie jak i w przypadku wcześniejszej przesłanki egzoneracyjnej; E. Bagińska, *wyd. cyt.*, s. 35.

w prawie polskim, zwłaszcza kodeks cywilny⁵⁹, mimo że w kilku miejscach pojęcie to w nim występuje⁶⁰. Stosowne definicje zaproponowano natomiast w literaturze. Najczęściej przez siłę wyższą rozumie się zdarzenie zewnętrzne, którego nie można przewidzieć (nadzwyczajne) ani mu zapobiec⁶¹; w ten sposób nawiązuje się do obiektywnej teorii siły wyższej. Spełnienie przesłanki „zewnętrzności” oznacza konieczność wystąpienia zdarzenia spoza wewnętrznego organizmu przedsiębiorstwa, co nie oznacza, że chodzi tu tylko o urzędzenia⁶². Niemożliwość przewidzenia zdarzenia rozumieć należy nie w sensie absolutnej niemożliwości, lecz w znaczeniu nikłego stopnia przewidzenia, biorąc pod uwagę konkretną sytuację i obiektywną ocenę. Natomiast niemożliwość zapobieżenia zdarzeniu oznacza *de facto* niemożność zapobieżenia negatywnym zjawiskom (skutkom) tego zdarzenia. Definicja przyjęta w polskiej doktrynie prawa cywilnego jest o wiele węższa, niż definicja siły wyższej zawarta w dyrektywie 90/314⁶³. W rozumieniu art. 4 ust. 6 dyrektywy 90/314 siła wyższa to niezwykle i nieprzewidziane okoliczności niezależne od strony, która się na nie powołuje, i których konsekwencji mimo zachowania należytej staranności nie można było uniknąć, z wyłączeniem „sprzedania” większej niż dostępne liczby miejsc.

W związku z powyższym należy odpowiedzieć na pytanie, jak należy rozumieć pojęcie siły wyższej na gruncie ustawy o usługach turystycznych – czy zgodnie z jej definicją obowiązującą w polskim prawie, czy też szerzej, jak w dyrektywie 90/314. Przyjęcie pierwszego stanowiska jest korzystne dla klientów, drugie zaś zmniejsza zakres odpowiedzialności organizatorów turystyki. Ustosunkowując się do tego problemu, wypada zauważyć, że ustawodawca polski miał możliwość zdefiniowania siły wyższej w sposób, w jaki zaprezentowano to w dyrektywie. Podejmując stosowną decyzję, działał ze świadomością, że w polskim prawie (zarówno w doktrynie, jak i w orzecznictwie) przyjęta jest inna, węższa, definicja siły wyższej. W związku z tym należy przyjąć, że – interpretując pojęcie siły wyższej na gruncie ustawy o usługach turystycznych – należy odwołać się do jej definicji przyjętej w polskim prawie cywilnym, a nie kierować się zawartą w dyrektywie 90/314⁶⁴. Tym samym odpo-

⁵⁹ Podobnie kodeks zobowiązań; zob. R. Longchamps de Bérier, *Zobowiązania*, Poznań 1948, s. 278-279.

⁶⁰ Na przykład w art. 121 k.c.

⁶¹ Zob. np. Z. Radwański, A. Olejniczak, wyd. cyt., s. 82.

⁶² Definiując zewnętrzność siły wyższej, Z. Radwański i A. Olejniczak wskazują, że chodzi tu o zdarzenie „mające swe źródło poza urzędzeniem, z którego funkcjonowaniem związana jest odpowiedzialność odszkodowawcza”, podając akademicki przykład braku spełnienia tej przesłanki przy wybuchu kotła w fabryce gazu albo gazu w kopalni (zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, wyd. cyt., s. 82).

⁶³ Tak też E. Łętowska, wskazując, że „jest to ujęcie abstrahujące od cechy przemożności i zewnętrzności, charakteryzujących siłę wyższą w ujęciu prawa polskiego” (E. Łętowska, *Prawo umów...*, s. 492). Z drugiej strony autorka ta niekonsekwentnie pisze, że „dyrektywa 90/314 operuje pojęciem siły wyższej w węższym ujęciu” (E. Łętowska, *Prawo umów...*, s. 508), podobnie jednak rozumiejąc ją jak we wcześniejszych uwagach.

⁶⁴ Odmienne – jak się wydaje – K. Sondel, *Bezpieczeństwo w turystyce w świetle ustawy o usługach turystycznych i innych aktów normatywnych*, [w:] J. Raciborski, J. Sondel, K. Sondel, *Prawo turystyczne*, publikacje wymiennokartkowe, Warszawa 1999-2005, s. A/313.

wiedzialność organizatora turystyki jest w tym zakresie szersza niż przewidziano w dyrektywie 90/314⁶⁵. Wynika to również z pominięcia przez polskiego ustawodawcę jako podstawy wyłączenia tej odpowiedzialności wskazanego w dyrektywie zdarzenia, którego organizator i/lub punkt sprzedaży detalicznej lub usługodawca, nawet zachowując należyłą staranność, nie mógł przewidzieć lub im zapobiec. Ustawodawca polski mógł tak uczynić z uwagi na minimalny charakter dyrektywy. Zmiany w tym względzie, „dostosowanie” do dyrektywy, zostały zaproponowane we wskazanym na wstępie projekcie nowelizacji ustawy o usługach turystycznych⁶⁶.

4.2. Zasada odpowiedzialności organizatora turystyki za działania lub zaniechania pomocników i wykonawców

Organizatorzy turystyki przy wykonywaniu swoich obowiązków posługują się osobami trzecimi (podwykonawcami). Sytuacja ta rodzi konieczność rozważenia zasady (zasad) odpowiedzialności organizatora turystyki za działania tych podmiotów⁶⁷. Biura podróży od dawna dążyły do ograniczenia swej odpowiedzialności za usługi podwykonawców. Stanowiło to i stanowi jedną z najbardziej kontrowersyjnych kwestii regulacji odpowiedzialności kontraktowej organizatorów turystyki⁶⁸. O jej wadze świadczy fakt, że niektórzy wskazują nawet – jako główny cel dyrektywy 90/314 – wyeliminowanie możliwości przerzucania odpowiedzialności z tytułu niewykonania lub nienależytego wykonania usług składających się na imprezę turystyczną na podwykonawców⁶⁹. W literaturze podkreśla się, że w przypadku omawianej umowy odpowiedzialność organizatora turystyki za osoby trzecie jest istotna z dwóch powodów⁷⁰. Po pierwsze, zawierając umowę, klient nie ma wpływu na wybór tych osób. Co więcej, w stosunku do niektórych z usług nawet nie jest informowany,

⁶⁵ Zob. P. Cybula, *Okoliczności wyłączające odpowiedzialność organizatora*, „Rynek Podróży” 2007, nr 2, s. 40.

⁶⁶ Artykułowi 11a ust. 1 proponuje się nadać następującą treść: „Organizator turystyki odpowiada za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy o imprezę turystyczną, chyba że niewykonanie lub nienależyte wykonanie jest spowodowane wyłącznie: 1) działaniem lub zaniechaniem klienta, albo 2) działaniem lub zaniechaniem osób trzecich, nieuczestniczących w wykonywaniu usług przewidzianych w umowie, jeżeli tych działań lub zaniechań nie można było przewidzieć ani uniknąć, albo 3) działaniem siły wyższej rozumianej jako działanie niezwykłych i nieprzewidzianych okoliczności niezależnych od organizatora turystyki, których konsekwencji mimo zachowania należytej staranności nie można było przewidzieć ani uniknąć, albo 4) innymi zdarzeniami, których organizator turystyki lub usługodawca, nawet zachowując należyłą staranność, nie mógł przewidzieć lub im zapobiec”.

⁶⁷ Zob. J. Dąbrowa (recenzja), *M. Nesterowicz, Odpowiedzialność cywilna bur podróży*, „Państwo i Prawo” 1975, z. 6, s. 129; E. Łętowska, *Prawo umów...*, s. 508.

⁶⁸ Zob. M. Nesterowicz, *Odpowiedzialność biura...*, s. 367 i n.

⁶⁹ Tak np. J. Wrona, [w:] C. Banasiński (red.), *Standardy wspólnotowe w polskim prawie ochrony konsumenta*, Warszawa 2004, s. 83..

⁷⁰ Zob. M. Nesterowicz, *Odpowiedzialność biura...*, s. 371; tenże, [w:] *System prawa...*, s. 785-788. Podobnie T. Kierzyk, *Ochrona konsumentów na rynku usług turystycznych*, „Rejent” 2002, nr 12, s. 43-44; por. J. Luzak, K. Osajda, wyd. cyt., s. 346. Na temat ogólnych motywów wprowadzenia tej

kto je bezpośrednio świadczy, choć czasem może to wynikać pośrednio z obowiązku podania innych informacji (np. miejsca zakwaterowania). Obowiązek informowania o podwykonawcach nie wynika z żadnego przepisu ustawy o usługach turystycznych ani innego aktu prawnego. Wyjątkiem jest tu informacja o przewoźniku lotniczym⁷¹. Po drugie, klient – zwłaszcza w odniesieniu do zagranicznych imprez turystycznych, w szczególności w krajach egzotycznych – miałby utrudnione możliwości dochodzenia roszczeń w przypadku niewykonania lub nienależytego wykonania umowy w miejscu ich bezpośredniego świadczenia⁷².

W prawie polskim podstawę odpowiedzialności za osoby trzecie w ramach odpowiedzialności *ex contractu* stanowi art. 474 zd. 1 k.c. Zgodnie z nim dłużnik odpowiedzialny jest jak za własne działanie lub zaniechanie za działania i zaniechania osób, z których pomocą zobowiązanie wykonuje, jak również osób, którym wykonanie zobowiązania powierza. W pierwszej kolejności należy jednak zauważyć – co trafnie odnotowuje się w literaturze – że na ogół naruszenie zobowiązania może być także wynikiem zachowań osób trzecich, niewymienionych w tym przepisie. Stąd wyróżnia się dwie kategorie osób. Po pierwsze, osoby, które nie zmierzają do wykonania zobowiązania, ale wykonanie zobowiązania dłużnikowi uniemożliwiają lub utrudniają. O osobach tych mowa jest w art. 11a ust. 1 pkt 2 u.u.t. Po drugie, osoby, które dążą do wykonania zobowiązania dłużnika⁷³. W grupie tej wyróżnia się przypadek, gdy spełnienie świadczenia przez osobę trzecią następuje bez wiedzy lub wbrew woli dłużnika (organizatora turystyki), oraz sytuację, gdy osoba trzecia bierze udział w wykonaniu zobowiązania zgodnie z wolą dłużnika⁷⁴. W przypadku gdy spełnienie świadczenia przez osobę trzecią następuje bez wiedzy lub wbrew woli dłużnika, w literaturze dopuszcza się – w pewnej mierze – możliwość stosowania w drodze analogii art. 474 k.c.⁷⁵. Gdy osoba trzecia uczestniczy w wykonaniu zobowiązania zgodnie z wolą dłużnika, przepis ten znajduje bezpośrednie zastosowanie.

odpowiedzialności zob. T. Pajor, *Odpowiedzialność dłużnika za niewykonanie zobowiązania*, Warszawa 1982, s. 224 i n.

⁷¹ Obowiązek informowania o tożsamości przewoźnika lotniczego wynika z rozporządzenia (WE) nr 2111/2005 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 14 grudnia 2005 r. w sprawie ustanowienia wspólnotowego wykazu przewoźników lotniczych podlegających zakazowi wykonywania przewozów w ramach Wspólnoty i informowania pasażerów korzystających z transportu lotniczego o tożsamości przewoźnika lotniczego wykonującego przewóz oraz uchylające art. 9 dyrektywy 2004/36/WE, Dz. Urz. UE L 344 z dnia 27 grudnia 2005 r.

⁷² Zob. D. Grant, S. Mason, *Holiday Law*, London 2003, s. 140.

⁷³ Zob. T. Pajor, wyd. cyt., s. 230.

⁷⁴ Tamże, s. 231.

⁷⁵ Tamże, s. 232; autor dostrzega taką możliwość w trzech przypadkach: po pierwsze, gdy wierzyciel nie wie, że osoba trzecia działa na własną rękę; po drugie, jeżeli wierzyciel wie o braku upoważnienia, ale ustawa zobowiązuje go do przyjęcia świadczenia (art. 356 §2, art. 518 §2 k.c.); po trzecie, gdy osoba trzecia wykonując zobowiązanie, działała jako *negottorum gestor*, a następnie jej działanie zostało potwierdzone przez dłużnika, nawet jeżeli wierzyciel – przyjmując świadczenie – wiedział o braku upoważnienia (art. 756 k.c.). Co do sprzeciwu dłużnika zob. zwłaszcza E. Płonka, *Obowiązek i uprawnienia wierzyciela do przyjęcia świadczenia od osoby nie będącej dłużnikiem*, [w:] E. Gniewek

Odpowiedzialność organizatora turystyki za osoby trzecie uczestniczące w wykonaniu umowy o imprezę turystyczną na podstawie art. 474 k.c. już od dłuższego czasu nie budzi wątpliwości⁷⁶.

Interpretując art. 474 k.c. w kontekście art. 11a u.u.t., wprowadzającego odpowiedzialność niezależną od winy organizatora turystyki, a opartą na zasadzie ryzyka z enumeratywnie wskazanymi podstawami wyłączenia tej odpowiedzialności, należy przyjąć, że odpowiedzialność organizatora turystyki za działania lub zaniechania pomocników i wykonawców przybiera charakter jednolity⁷⁷, nie jest możliwe zatem zwolnienie organizatora turystyki od odpowiedzialności przez odesłanie do zasad odpowiedzialności osób, którymi organizator się posługuje lub wyręcza⁷⁸. Strony umowy nie mogą tej odpowiedzialności ani ograniczyć, ani wyłączyć poza granice przewidziane w ustawie o usługach turystycznych (na podstawie art. 11b). Przeciwnie temu postanowienie byłoby nieważne z mocy art. 19 u.u.t.

Literatura

Ambrożuk D., Wesołowski K., *Wybrane aspekty dostosowania prawa polskiego do prawa Unii Europejskiej w dziedzinie turystyki*, [w:] B. Gnela, R. Szostak (red.), *Harmonizacja polskiego prawa gospodarczego z wymogami Unii Europejskiej*, Kraków 2001.

Bagińska E., *Teoretyczne aspekty umów konsumenckich na tle porównawczym*, [w:] M. Pazdan, W. Popiołek, E. Rott-Pietrzyk i M. Szpunar (red.), *Europeizacja prawa prywatnego*, t. I, Warszawa 2008.

Beyer W., *Umowy w turystyce międzynarodowej (wybrane zagadnienia)*, Warszawa 1976.

(red.) *Prace cywilistyczne*, Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 1690, Prawo CCXXXVII, Wrocław 1994, s. 112 i n.

⁷⁶ Zob. wyrok SN z 28 marca 1968 r. (I CR 64/68, PUG 1969, nr 4, s. 137), gdzie SN przyjął, iż „biuro podróży odpowiada za działania lub zaniechania zagranicznych osób trzecich, którymi się posługuje w wykonaniu swych zobowiązań w zakresie wyżywienia uczestników zagranicznej wycieczki, także wówczas, gdy nie ma możliwości kontroli i nadzoru nad tymi osobami”; uchwała SN z 25 lutego 1986 r. (III CZP 2/86, OSPiKA 1986, poz. 113); wyrok SN z 13 stycznia 1989 r. (III CZP 112/88, niepubl.), gdzie SN uznał, że „biuro podróży odpowiada za działanie lub zaniechanie zagranicznych osób trzecich, którymi posługuje się w wykonaniu swoich zobowiązań w zakresie usług hotelarskich świadczonych na rzecz uczestników wycieczki zagranicznej na podstawie przepisów Kodeksu cywilnego o odpowiedzialności utrzymującego hotele i podobne zakłady (art. 846 -852)”. Zob. także E. Łętowska, *Prawo umów...*, s. 508 i n.; K. Sondel, *Bezpieczeństwo w turystyce...*, s. A/318 i n.

⁷⁷ Podobnie J. Gospodarek, *Prawo w turystyce...*, s. 379. Odmienne M. Nesterowicz, [w:] *System prawa...*, s. 787; tenże, *Prawo turystyczne...*, s. 65. Autor ten zaznacza jednocześnie że „Gdyby natomiast przyjąć, że wobec uchylecia [...] art. 18 ustawy, sąd opierając się na art. 11a ust. 1 ustawy i art. 474 k.c. nie może brać pod uwagę prawa i odpowiedzialności usługodawcy, to należy ocenić, czy postępowanie uczestnika imprezy turystycznej nie jest w danych okolicznościach zawinione. W związku z tym, jeżeli został on uprzedzony, że hotel nie odpowiada za pieniądze i kosztowności, to pozostawienie tych rzeczy w pokoju zamiast złożenia do depozytu stanowi jego wyłączną winę albo przyczynienie się, co uchyla całkowicie lub częściowo odpowiedzialność biura podróży” (M. Nesterowicz, *Odpowiedzialność biura...*, s. 380).

⁷⁸ Tak *Uzasadnienie do projektu...*, s. 10.

- Ciemiński M., *Naprawienie uszczerbku polegającego na utraconej przyjemności z podróży*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2005, z. 2.
- Cybula P., *Charakter prawny umowy o imprezę turystyczną*, [w:] P. Cybula, J. Raciborski (red.), *Turystyka a prawo. Aktualne problemy legislacyjne i konstrukcyjne*, Sucha Beskidzka–Kraków 2008.
- Cybula P., *Jak uregulować umowę o podróż*, „Rynek Podróży” 2008, nr 10.
- Cybula P., *Okoliczności wyłączające odpowiedzialność organizatora*, „Rynek Podróży” 2007, nr 2.
- Czachórski W., *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 1998.
- Dąbrowa J. (recenzja), M. Nesterowicz, *Odpowiedzialność cywilna biur podróży*, „Państwo i Prawo” 1975, z. 6.
- Führich E., *Reiserecht*, Heidelberg 2005.
- Funkcjonowanie ustawy o usługach turystycznych*, www.mg.gov.pl/NR/rdonlyres/28223710-60FA-456A-9916-069B9AD8B882/0/6121_dt_uslugi_tur.doc.
- Gospodarek J., *Prawo turystyczne w zarysie*, Bydgoszcz–Warszawa 2003.
- Gospodarek J., *Prawo w turystyce*, Warszawa 2006.
- Górski W., *Z problematyki prawnej turystyki zagranicznej*, [w:] A. Smoczyńska, *Polskie prawo prywatne w dobie przemian. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Jerzemu Młynarczykowi*, Gdańsk 2005.
- Grant D., Mason S., *Holiday Law*, London 2003.
- Howells G., Wilhelmsson T., *EC Consumer Law*, Brookfield USA, Singapore, Sydney 1997.
- Kaller P., *Reiserecht*, München 2005.
- Kierzyk T., *Ochrona konsumentów na rynku usług turystycznych*, „Rejent” 2002, nr 12.
- Kolasiński M., *Mechanizmy zapewniające realny wymiar odpowiedzialności odszkodowawczej biur podróży w prawie polskim w świetle standardów wspólnotowych*, [w:] P. Cybula, J. Raciborski (red.), *Turystyka a prawo. Aktualne problemy legislacyjne i konstrukcyjne*, Sucha Beskidzka–Kraków 2008.
- Kuska-Żak I., *Odpowiedzialność organizatora turystyki z tytułu niewykonania lub nienależytego wykonania umowy o imprezę turystyczną*, [w:] P. Cybula, J. Raciborski (red.), *Turystyka a prawo. Aktualne problemy legislacyjne i konstrukcyjne*, Sucha Beskidzka–Kraków 2008.
- Luzak J., Osajda K., *Odpowiedzialność za zmarnowany urlop w prawie polskim*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2005, z. 2.
- Łętowska E., *Antykonsumencki bubel*, „Rzeczpospolita” 29 lipca 1998 r.
- Łętowska E., *Europejskie prawo umów konsumenckich*, Warszawa 2004.
- Łętowska E., *Prawo umów konsumenckich*, Warszawa 2002.
- Longchamps de Bérier R., *Zobowiązania*, Poznań 1948.
- Nesterowicz M., *Dyrektywy jako środek prawny ochrony konsumenta w Unii Europejskiej*, „Państwo i Prawo” 1994, z. 3.
- Nesterowicz M., *Odpowiedzialność cywilna biur podróży*, Warszawa 1974.
- Nesterowicz M., *Odpowiedzialność biura podróży za osoby trzecie*, [w:] M. Pyziak-Szafnicka (red.), *Odpowiedzialność cywilna. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Adama Szpunara*, Kraków 2004.
- Nesterowicz M., [w:] J. Rajski (red.), *System prawa prywatnego*, t. VII, *Prawo zobowiązań. Część szcze-gółowa*, Warszawa 2004.
- Nesterowicz M., *Prawo turystyczne*, Warszawa 2006.
- Nesterowicz M., *Projekt regulacji umowy o podróż w kodeksie cywilnym*, [w:] P. Cybula, J. Raciborski (red.), *Turystyka a prawo. Aktualne problemy legislacyjne i konstrukcyjne*, Sucha Beskidzka–Kraków 2008.
- Nesterowicz M., *Usługi turystyczne*, „Państwo i Prawo” 1999, z. 12.
- Pajor T., *Odpowiedzialność dłużnika za niewykonanie zobowiązania*, Warszawa 1982.
- Pisuliński J. (współpraca: P. Cybula), *Uwagi do projektu zmiany kodeksu cywilnego w zakresie „umowy o podróż”* (maszynopis).

- Piśko S., Raciborski J., *Wprowadzenie do ustawy o usługach turystycznych*, Warszawa 1998.
- Płonka E., *Obowiązek i uprawnienia wierzyciela do przyjęcia świadczenia od osoby nie będącej dłużnikiem*, [w:] E. Gniewek (red.), *Prace cywilistyczne*, Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 1690, Prawo CCXXXVII, Wrocław 1994.
- Radwański Z., Olejniczak A., *Zobowiązania. Część ogólna*, Warszawa 2005.
- Raciborski J., *Kierunki orzecznictwa sądowego w sporach klientów z biurami podróży na tle umowy o podróż*, „Palestra” 1988, nr 6.
- Raciborski J., *Ochrona konsumenta usług turystycznych w zakresie ubezpieczeń obowiązkowych i dobrowolnych*, [w:] B. Gnela (red.), *Ochrona konsumenta usług finansowych. Wybrane zagadnienia prawne*, Warszawa 2007.
- Raciborski J., *Usługi turystyczne. Przepisy i komentarz*, Warszawa 1999.
- Raciborski J., *Zakres obowiązkowej informacji chroniącej konsumenta usług turystycznych*, [w:] T. Burzyński (red.), *Konsument na rynku turystycznym w warunkach społeczeństwa opartego na wiedzy i informacji*, Katowice 2005.
- Saggerson A., *Travel: Law and Litigation*, Welwyn Garden City 2004.
- Schulte-Nölke H., Meyer-Schwickerath L., *Package Travel Directive (90/314)*, [w:] H. Schulte-Nölke, we współpracy z Ch. Twigg-Flesner i M. Ebers (red.), *EC Consumer Law Compendium—Comparative Analysis*, February 2008, http://ec.europa.eu/consumers/rights/docs/consumerlaw_compendium_comparative_analysis_en_final.pdf.
- Sondel K., *Bezpieczeństwo w turystyce w świetle ustawy o usługach turystycznych i innych aktów normatywnych*, [w:] J. Raciborski, J. Sondel, K. Sondel, *Prawo turystyczne, publikacje wymiennokartkowe*, Warszawa 1999-2005.
- Sondel K., *Problematyka wycieczek fakultatywnych a cywilnoprawna odpowiedzialność organizatora turystyki względem klienta*, [w:] P. Cybula, J. Raciborski (red.), *Turystyka a prawo. Aktualne problemy legislacyjne i konstrukcyjne*, Sucha Beskidzka—Kraków 2008.
- Tonner K., *Liability according to the EU Package Tours Directive and National Implementation. Recent Cases of the UK Court of Appeal and the German Bundesgerichtshof*, „International Travel Law Journal” 2005, z. 4.
- Wrona J., [w:] C. Banasiński (red.), *Standardy wspólnotowe w polskim prawie ochrony konsumenta*, Warszawa 2004.
- Uzasadnienie do projektu ustawy z dnia 8 grudnia 2000 r. o zmianie ustawy o szkolnictwie wyższym, ustawy o wyższych szkołach zawodowych, ustawy o transporcie kolejowym i ustawy o usługach turystycznych oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy Prawo o ustroju sądów powszechnych i ustawy o działach administracji rządowej – w związku z dostosowaniem do prawa Unii Europejskiej*, Dz. U. nr 122, poz. 1314, druk nr 2089, <http://ks.sejm.gov.pl/proc3/opisy/2089.htm>.
- Zachariasiewicz M.A., *Odpowiedzialność biur podróży za jakość świadczonych usług*, Acta Universitatis Wratislaviensis, Przegląd Prawa i Administracji 1975, nr 6.
- Żytkiewicz N., *Ograniczenie odpowiedzialności organizatora turystyki z tytułu niewykonania lub nienależytego wykonania umowy o imprezę turystyczną na podstawie umowy międzynarodowej*, [w:] P. Cybula, J. Raciborski (red.), *Turystyka a prawo. Aktualne problemy legislacyjne i konstrukcyjne*, Sucha Beskidzka—Kraków 2008.

THE EVOLUTION OF PRINCIPLES OF ORGANIZER LIABILITY FOR NON-PERFORMANCE OR IMPROPER PERFORMANCE OF PACKAGE TRAVEL CONTRACT

Summary: Basic provisions governing the liability of the organizer for non-performance or improper performance of the package travel contract are included in the Act on Tourist Services. Their current wording differs substantially from the regulation of this issue in the original text of the Act. This change was dictated by the necessity of proper implementation of this directive 90/314 on package travel, package holidays and package tours. In the article the author presents the principles of the liability of the organizer, indicating that this liability is more stringent than required by directive 90/314.

Key words: tourism law, the Act on tourist services, Directive 90/314, liability, tour operator.